

Pustoš trenutačnog akademskog života i nadahnuće u Fides et ratio

Michał Paluch*

Sažetak

Na temelju analize enciklike Fides et ratio promatramo obilježja trenutačnog akademskog života. U prvom dijelu ovog rada iznosimo glavne probleme suvremene akademske zajednice, a u drugom dijelu predstavljamo glavne odgovore koji su predloženi u Fides et ratio. Zaključno donosimo kratki popis izazova koji su više usmjereni sami na sebe — što se tiče katoličkih institucija. Cilj je ovoga istraživanja uvidjeti koliko nadahnuća za oblikovanje akademskog života možemo, i nakon 20 godina, naći u enciklici Fides et ratio.

Ključne riječi: Fides et ratio, akademska zajednica, katolička sveučilišta, humanističke znanosti, filozofija, antropologija, istina, apsolutno

Uvod

Odgojitelj studenata, kojega sam imao tijekom velikog dijela moje početne formacije u Krakovu, govorio je kako je u dominikanskom redu bolje u mnogim slučajevima tražiti oprostjenje nakon što je nešto učinio, negoli tražiti dopuštenje da se nešto učini. Uzimajući u obzir to da je taj odgojitelj bio i moralni teolog, njegova bi pouka mogla izgledati prilično zapanjujuće. No njegovo je ohrabrenje imalo mnogo širu pastoralnu viziju. Kao redovnik koji je bio odgovoran za formaciju, htio nas je izvesti iz logike obveza i upoznati nas s eudemoničkom logikom sreće. Htio nas je izvući iz svijeta u kojem se osjećamo paralizirani zbog mogućih grijeha i grešaka i dovesti nas u istinski katolički svijet u kojem živimo svoj redovnički život na kreativan i energičan način. Čovjekov život bio je i još je uvijek za njega, barem mislim, avantura postizanja dobra, a ne dosadna borba uklanjanja zla.

Prepuštam stručnjacima moralne teologije, kao i stručnjacima pastoralnih strategija da procijene prijedlog mojega bivšega odgojitelja. No moram priznati

* Prof. dr. sc. Michał Paluch, rektor Papinskoga sveučilišta sv. Tome Akvinskoga u Rimu (Angelicum). Adresa: Largo Angelicum 1, 00184 Rome RM, Italy. E-adresa: michal.paluch@dominikanie.pl

da me je on, bilo dobro bilo loše, na taj način formirao. Srećom, ili nesrećom, sve je to također povezano u određenoj mjeri s onim o čemu je ovaj rad.¹

1. *Pustoši trenutačne akademske zajednice*

Mišljenja sam da postoje tri glavne podjele u suvremenoj akademiji (*academia*) koje izražavaju — a postaju sve vidljiviji — poražavajuće učinke na ono što je stoljećima bio akademski život. Iako se svi ne bi složili s tako pesimističnim zaključkom, mnogi se slažu s time da kriza postoji. Svaki od predstavljenih problema povezan je s ostalima, i samo ako ih promatramo zajedno, kao cjelinu, mogu nam ukazati na glavni problem na koji se danas trebamo osvrnuti.

1.1. *Istina nasuprot korisnomu*

Prvi je i najveći izazov od svih problema podjela između onoga što je istinito i onoga što je korisno. Kao što znamo, od samog početka akademski je život zamišljen kao traganje za istinom kao takvom. Istina je sama po sebi bila krajnje neophodno opravdanje za različite akademske projekte. Iako je cijeli proces promjene trajao stoljećima, tijekom prošlog stoljeća taj se ideal razvio zapanjujuće brzo i promijenio smjer kako bi pronašao svoju svrhu u nečemu što se uvijek smatralo samo usputnim dokazom (iskreno govoreći sekundarnim dokazom) istine. Mogućnost primjene, korištenje rezultata provedenih istraživanja postala je glavnom svrhom trenutačnih akademskih aktivnosti.

Takav razvoj događaja bio je potpomognut dvama fenomenima: (1) neuspjeh različitih tehnologija, (2) dominacija ekonomskih obrazaca u našem pristupu stvarnosti. Na kraju se nalazimo u tvornici mišljenja, u kojoj proizvodimo publikacije koje bi trebale biti mjerljive i predstavljati neke opipljive promjene u stvarnosti.² Takav je pristup imao očigledan rezultat koji danas primjećujemo diljem svijeta: humanističke znanosti polako umiru, novac se ulaže u pragmatično orijentirana područja, a najbolji studenti odabiru tehničke putove obrazovanja.

1.2. *Apsolutno nasuprot relativnomu*

Očito, humanističke znanosti nisu nevine žrtve takvog razvoja. Svatko tko je sudjelovao na nekoj velikoj konferenciji humanističkih znanosti, koja nije ograničena na mali skup povijesno orijentiranih znanstvenika ili se ne bavi samo vrlo

1 Ovaj je rad izmijenjeno i dopunjeno predavanje koje je održano u Zagrebu 2. listopada 2018. na međunarodnom znanstvenom skupu *Fides et ratio — Vjera i razum: 20 godina poslije* povodom 20. obljetnice enciklike pape Ivana Pavla II. *Fides et ratio*. Znanstveni skup organizirali su Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Institut sv. Tome Akvinskog i Filozofski fakultet Papinskoga sveučilišta sv. Tome Akvinskog u Rimu (Angelicum). Rad je s engleskoga preveo Mikolaj Martinjak.

2 Prvi pokušaj opisa tog ideala dao je ravnatelj Kalifornijskog sveučilišta Berkley prije 50 godina, predstavljen kao ideja multisveučilišta (Kerr, 1966). Kasnije je bilo razvijeno s jakim naglaskom na komercijalizam (Clark, 1998). Usp. Kościelniak, 2016, 42–47, 44; Mazur, 2016.

precizno formuliranim problemom u određenoj školi misli, morao je doživjeti mnoštvo mišljenja, jezika, metodologija koje stvaraju dojam posjeta paralelnim svjetovima mišljenja koje nemaju gotovo ništa zajedničko međusobno.³ Čini se da smo došli do podjele (druge koju želim opisati) između apsolutnog i zajedničkog temelja našeg razumijevanja s jedne strane i njezinih različitih artikulacija s druge strane, da je dijalog između različitih škola mišljenja postao nemoguć. Umjesto dijaloga imamo brojne paralelne monologe u kojima se snaga argumenata zamjenjuje snagom retoričkih vještina ili promidžbenih trikova.

Može se reći da to nije nešto novo, ako razmišljamo o drevnoj ili srednjovjekovnoj akademiji. Aristotelovci, platonisti i epikurejci ili augustinjanci, tomisti i škotisti živjeli su na neki način u paralelnim svjetovima, doživljavajući razlike u jezicima i metodologijama. Ipak, bilo je očito da je apsolutna temeljna pozadina njihova razumijevanja postojala, koliko god teško dostignuta ili shvaćena na različite načine. Taj apsolutni temelj davao je konačnu vrijednost i svrhu svim njihovim nastojanjima u istraživanju.

Kao što znamo, gubitak Apsoluta s horizonta našeg razmišljanja dug je i složen proces. Opisan je mnogo puta i na mnoge načine, uzimajući često u obzir intelektualne pojave kao nominalizam, Descartesov filozofski pomak na subjektivnost, Baconov redukcionizam u razmišljanju o uzročnosti i, na kraju, kao posljednji *coup de grâce* (smrtni udarac), razorna otkrića znanosti u 20. stoljeću: Einsteinova teorija relativnosti i Gödelovi teoremi nepotpunosti.⁴ Moja zadaća nije pokazati pojedinosti te duge priče. Želim samo naglasiti da one mnogim sudionicima akademskog života daju uvriježeno mišljenje da ne postoji zajednički apsolutni temelj našeg razumijevanja.

1.3. Pojedinac nasuprot zajednici

Taj drugi problem, podjela između nedostižnog (ili nepostojećeg kako mnogi smatraju) Apsoluta i naših djelomičnih (relativnih) načina razumijevanja potpomognuta je trećim izazovom — podjelom između pojedinca i zajednice.

Akademski se napor uvijek smatrao kolektivnim projektom. Iako je od početka postojalo mjesto za izuzetne pojedince, oni bi mogli rasti i na kraju, imati neki pravi i trajni utjecaj, samo ako bi mogli postati dio zajednice — škola razmišljanja. Taj način shvaćanja akademske zajednice počeo se mijenjati u moderno doba. Izum tiska, utvrđivanje znanstvenih i kritičnih standarda koje potvrđuju urednici (znanstvenih časopisi) zahtijevajući odgovornost pojedinca i iznad svega, moderni naglasak na pojedinačne genije, te privilegirane individualne napore (Paszca, 2016). Sadašnja akademska zajednica, ako promatrate način dijeljenja rezultata istraživanja i načine promoviranja znanstvenika, još uvijek funkcionira prema tom individualističkom modelu.

3 Dobar opis jednog od područja nalazimo u: MacIntyre, 1990.

4 Za opći pregled usp. Gillespie, 2008; Taylor, 2007. Specifični problemi opisani su u: Dodds, 2012; Hart, 2013; Hattrup, 2008.

Na žalost, ili na sreću, taj način razmišljanja približava se svojem kraju, pogotovo u znanosti. Postoje dva trenutačna problema. Prvi je samo pitanje opsega. Gotovo je nemoguće da jedan znanstvenik prati sva istraživanja u odabranom području. Ne bi nas trebalo zaprepastiti — već je u 60–tim godinama izgledalo kao da je 90% svih znanstvenika uključenih u istraživanja tijekom cijele ljudske povijesti živjelo zapravo u suvremenom dobu (Price, 1967; Paszcza, 2016, 29). Dakle, ako sagledamo posljednjih 100 godina, taj će udio biti još veći jer se broj znanstvenika svake godine povećava. U 2014. godini broj znanstvenih publikacija dostupnih na Internetu procijenjen je na 160 do 165 milijuna. Sada se broj povećava za nekoliko milijuna svake godine (Khabsa, 2014). Drugi se problem odnosi na autorstvo. Prije nekoliko godina, točnije 2012., objavljen je članak u kojem je predstavljeno izračunavanje mase novootkrivenih Higgsovih bozon čestica, a koji je potpisalo 5.154 autora. Prvi dio članka s opisom rezultata zauzima 15 stranica, a dio s imenima zauzima 12 stranica. Razumljivo je da je riječ o krajnjem slučaju: broj je povezan s potrebom korištenja poznatog Hadron Collidera za eksperimente. Ipak, vrlo dobro pokazuje tendenciju — rastuću svijest o međusobnoj ovisnosti i suradnji.

Sve to potiče znanstvenike da razmotre mogućnost traženja načina razmjene (publikacija) rezultata njihova rada koji će se razlikovati od uobičajenog individualističkog oblika. Umjesto čekanja na konačne zaključke objavljene na kraju procesa u nekom znanstvenom časopisu, počinju uvidati da je potrebno podijeliti svoje razmišljanje o poduzetim projektima s drugima tijekom cijelog procesa. Ako se to dogodi tijekom narednih godina, transformirat će znanstvene projekte u zajedničke pothvate.

To ponovno otkrivanje zajedništva u istraživanju događa se u znanosti. Matematika kao *lingua franca* dopušta takav razvoj. Podjela između različitih jezika i metoda znači da su humanističke znanosti daleko od takvih mogućnosti. Podjele između pojedinca i zajednice čine se mnogo dubljima u njihovu slučaju.

2. *Inspiracija Fides et ratio*

Nadam se da je moj opis situacije u suvremenoj akademiji primjeren i da, iako nije sveobuhvatan, uzima u obzir najrelevantnije elemente trenutačne situacije, važne za katoličko sveučilište. Uzimajući u obzir taj opis, sada bih želio pokazati kako nam prijedlog koji donosi *Fides et ratio* može pomoći u rješavanju triju spomenutih podjela u suvremenoj akademiji. Prijedlog se može činiti očiglednim za ljude obrazovane u istinski katoličkim institucijama, ali moramo shvatiti da on i dalje ostaje iznimno potrebnim s jedne strane i izazovnim s druge strane.

2.1. *Istinито i korisno*

Kao što sam već spomenuo, prva podjela između onoga što je istinito i onoga što je korisno vjerojatno je najzahtjevniji problem našeg vremena. U svakom slu-

čaju, to je mjesto gdje se može početi događati neka interakcija između trenutačne naklonjenosti akademske zajednice i katoličkog prijedloga.

Ako kratko mogu rekonstruirati misaoni okvir na koji se *Fides et ratio* oslanja, oslanjajući se na *licentia poetica*, predlažem sljedeći argument. Pragmatični odgovori koje tražimo u suvremenoj akademiji uvijek su odgovori na naše potrebe. Ali najvažnija potreba, najvažnija želja ljudskog srca, jest i uvijek je bila želja za istinom. Ako zanemarimo tu želju, najvažniji dio naših potreba ostat će nezadovoljen. Dakle, nema smisla sučeljavati istinu i korisnost, ali trebamo restrukturirati naše istraživačke napore prema najdubljim potrebama ljudskih bića.

U našem shvaćanju, takav je odgovor poziv na antropološku raspravu koja je bila polazna točka i glavni element pastoralne strategije koju je Ivan Pavao II. poduzeo u svjetlu *Gaudium et spes* (primjerice GS 22) i najavio već u enciklici *Otkupitelj čovjeka* (RH 8–10). Cijela enciklika *Fides et ratio* odražava tu perspektivu (usp. uvodne rečenice i FR 1–3), uzevši u obzir da bi gore spomenuti argument bez sumnje podupro i sam Aristotel (FR 25, poznati početak Aristotelove *Metafizike*).

2.2. *Apsolutno i relativno*

Drugu podjelu između apsolutnih temelja našeg razumijevanja koje mnogi osporavaju i različitih oblika artikulacije našeg razumijevanja koje većina prihvaća vjerojatno je puno teže riješiti. Ne možemo očekivati da će se to ikada lako prevladati na razini cijele akademske zajednice. Dotičemo kritičnu, bolnu točku suvremene rasprave.

Ipak, *Fides et ratio* ima odgovor i prijedlog i za taj problem. Jednom riječju to je: filozofija. Filozofija koja je nužna kao platforma za poduzimanje određenih koraka u našem traganju za apsolutnim temeljem našega razumijevanja pažljivo je opisana u cijelom dokumentu. Ona ne smije biti redukcionistička, nego bi se trebala usuditi »da dosegne istinu postojanja« (FR 5) s jedne strane, no ne bi se trebala ograničiti na neki zatvoreni sustav ili drugo. Trebala bi prepoznati prvenstvo »razmišljanja iz kojeg izvodi svoje podrijetlo i kojemu mora prikladno služiti« (FR 4).

2.3. *Pojedinac i zajednica*

Treće spomenuto razdvajanje između pojedinca i zajednice nije u glavnom interesu dokumenta. Međutim, možemo formulirati neke prijedloge koji se bave tim problemom u ime katoličke tradicije. *Fides et ratio* njegov vrlo je artikulirani dio.

U području humanističkih znanosti, koje imaju važne poteškoće u postizanju nekih zajedničkih suradničkih pothvata zbog različitih jezika i metodologija, katoličke su ustanove uvijek imale lakše ostvarivanje zajedničkih projekata zbog zajedničkog temelja crkvenog nauka. Takvi projekti uvijek su u sebi imali početnu ravnotežu između pojedinca i zajednice — sama Crkva u sebi nosi tu ravnotežu. Neposredno nakon Drugog vatikanskog koncila, zbog ponovnog otkrivanja plu-

ralizma u teologiji, prednost se daje individualnim pokušajima istraživanja, no možda dolazimo do razdoblja kada ćemo moći nanovo organizirati naš intelektualni život koji će biti bliži zajedničkim i interdisciplinarnim pogledima. Neke postojeće, dobro utemeljene škole mišljenja unutar katoličke tradicije mogu biti od velike pomoći za takve buduće zajedničke projekte.

Sve to dovodi me do zaključka da bi poslanje katoličke akademske zajednice, uključujući katolička sveučilišta, trebalo sadržavati tri glavne zadaće. Prije svega, trebalo bi se boriti za promicanje ne-redukcionističkog shvaćanja ljudskog bića, prema kojem želja za istinom pripada konstitutivnim potrebama ljudskog bića. Druga zadaća trebala bi se sastojati u stvaranju filozofske platforme koja bi trebala omogućiti da se uključimo u diskusije o ključnim pitanjima o apsolutnoj pozadini našeg razumijevanja i života. Treća bi, na kraju, trebalo biti svjedočanstvo sposobnosti da se istraživanja obavljaju zajedno na ozbiljan i znanstveno rigorozan način, uzimajući u obzir zajednički intelektualni okvir našeg akademskog projekta.

Važno je naglasiti da svi ti pothvati nisu lagani, a katoličke institucije ne bi trebale očekivati da će ih suvremena akademska zajednica odobravati. Prezentirana misija poziv je na proročku prisutnost. *Proročki* obično znači apsolutno hitan i nužan, ali je također osporavano od većine i prepoznaje se samo *ex post*. Samo ako smo pripremljeni za dugo i teško putovanje naprijed, moći ćemo, kao katolička sveučilišta i institucije, to poduzeti s nužnom slobodom i mudrošću.

Zaključak

Proročka zadaća koju trebaju poduzeti katolička sveučilišta zahtijeva puno strpljenja i vještine. Kako bi se taj prikaz zadržao u simetričnom obliku, htio bih spomenuti tri elementa nužna za mogućnost suočavanja s gore opisanim zadaćama. Pogledajmo ih kao zaključak ovoga prikaza.

1. Izići iz svakog kompleksa inferiornosti–superiornosti prema suvremenoj akademiji. Potrebna pozadina za katolička sveučilišta koja će im omogućavati da na odgovarajući način provode svoju misiju moraju biti zdravo partnerstvo sa suvremenim akademskim zajednicama, koje neće biti zasjenjene ni kompleksom superiornosti ni kompleksom inferiornosti. Razlozi se mogu uvijek naći za oba. No, zdrav odnos treba temeljiti na uvjerenju da imamo nešto vrlo važno što možemo dati (već je bilo opisano) i imamo, također, puno naučiti. Posebno, na razini upravljanja projektima, javnim odnosima (PR) te razvojne strategije i sustava evaluacije još uvijek možemo dobiti puno zahvaljujući iskustvima laičkih akademskih institucija. Ne trebam ovdje dodavati da danas ne može biti ozbiljne filozofije ili teologije koja zanemaruje dijalog sa znanostima.

2. Beskompromisni poticaj za izvrsnost na akademskoj i ljudskoj razini. Katoličke obrazovne institucije (sveučilišta, ali i škole) stoljećima su, usprkos nekim problemima tijekom posljednjih desetljeća, imale vrlo dobar ugled. To im je omogućilo da privuku mnoge studente koji dolaze izvan katoličke tradicije. Izvrsnost katoličkih obrazovnih ustanova bila je moguća jedino zahvaljujući beskom-

promisnomu pothvatu za najboljim mogućim učiteljima, programima i alatima s jedne strane te dubokom uvjerenju da obrazovanje mora također obuhvatiti ljudski razvoj učenika s druge strane. Samo ako budemo mogli zadržati beskompromisnost našeg nastojanja za izvrsnošću na akademskoj i ljudskoj razini, moći ćemo ispravno ispuniti svoje poslanje.

3. Hrabrost za promjenu. Suvremeni se svijet vrlo brzo razvija. Postizanje potrebne razine izvrsnosti na našim sveučilištima bit će moguće samo uz stvarni i stalni napor kako bi se naši projekti konstantno nadograđivali s najboljim raspoloživim znanjem o tome kako educirati i kako provoditi istraživanja danas. Čini se da nas papa Franjo potiče da idemo u tom smjeru kada poziva one od nas koji su uključeni u akademsku izobrazbu i znanstveno proučavanje na »širok i velikodušni napor radikalne promjene paradigme, odnosno [...] na 'odlučnu kulturnu revoluciju'« (VG 3).

Kao što znamo, nije uvijek lako slijediti hrabre ideje pape Franje. Danas nije jasno što bi trebala značiti ta »radikalna promjena paradigme« u akademskoj izobrazbi. No to vjerojatno znači da trebamo otvarati svoj um i svoje srce u potrazi za novim načinima obrazovanja i istraživanja u Katoličkoj crkvi. Ako je to slučaj, pastoralna strategija mojeg odgojitelja iz Krakova, koji je htio da njegovi učenici žive svoj redovnički i vjernički život na kreativan i energičan način te da ne budu paralizirani mogućnošću da će učiniti pogreške, mora postati vrlo važna za sve nas.

Literatura:

- Clark, Burton R. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. Oxford: Emerald.
- Dodds, Michael J. (2012). *Unlocking Divine Action: Contemporary Science & Thomas Aquinas*. Washington, DC: The Catholic University of America.
- FR. Fides et ratio. Ivan Pavao II., Fides et ratio: Vjera i razum: enciklika svim biskupima Katoličke crkve o odnosu vjere i razuma. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999.
- Gillespie, Michael Allen (2008). *The Theological Origins of Modernity*. Chicago: University of Chicago.
- GS. Gaudium et spes. Drugi vatikanski sabor, Pavao biskup sluga slugu Božjih zajedno s ocima Svetoga sabora na trajan spomen: Pastoralna konstitucija Gaudium et spes o Crkvi u suvremenom svijetu. U: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (str. 203–291). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991.
- Hart, David Bentley (2013). *The Experience of God: Being, Consciousness, Bliss*. New Haven: Yale University.
- Hatrup, Dieter (2008). *Einstein und der würfelnde Gott: An den Grenzen des Wissens in Naturwissenschaft und Theologie*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Kerr, Clark (1966). *The Uses of the University*. New York: Harper & Row.
- Khabsa, Madian; Giles, Clyde Lee (2014). The Number of Scholarly Documents on the Public Web. *PLoS ONE*, 9(5), e93949. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0093949>
- Kościelniak, Cezary (2016). *Multiuniwersytet*. Pressje, 45, 43–47.

- MacIntyre, Alasdair (1990). *Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*. London: Duckworth.
- Mazur, Krzysztof (2016). *Bez universitas nie ma uniwersytetu*. *Pressje*, 45, 18–25.
- Paszczka, Bartosz (2016). *Internetowa rewolucja u bram nauki*. *Pressje*, 45, 26–33.
- Price, Derek John de Solla (1967). *Science since Babylon*. New Haven: Yale University.
- RH. *Redemptor hominis*. Ivan Pavao II., *Redemptor hominis: Otkupitelj čovjeka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.
- Taylor, Charles (2007). *A Secular Age*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- VG. *Veritatis gaudium*. Franjo, *Veritatis gaudium: Radost istine: Apostolska konstitucija o crkvenim sveučilištima i fakultetima: Za izgradnju "civilizacije ljubavi"*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018.

The Academic Wasteland and Inspiration in Fides et ratio

*Michał Paluch**

Summary

We shall contemplate some attributes of the academia as it stands at this moment in time on the basis of an analysis of the encyclical Fides et ratio. The first section covers contemporary academia's paramount concerns, while the second section presents major responses to these concerns as proposed in Fides et ratio.

The conclusion includes a brief list of challenges facing Catholic institutions. The aim of this research is to develop an appreciation for the extent to which, after twenty years, inspiration can still be drawn from the encyclical Fides et ratio and utilized to mould the academia.

Key words: Fides et ratio, academia, Catholic universities, humanities, philosophy, anthropology, truth, absolute

* Michał Paluch, Ph.D., Rector of the Pontifical University of Saint Thomas Aquinas in Rome (Angelicum). Address: Largo Angelicum 1, 00184 Rome RM, Italy. E-mail: michal.paluch@dominikanie.pl